

КУЛТУРНЕ ПАРАЛЕЛЕ

Свакодневна култура
у постсоцијалистичком периоду

Всекидневната култура
в постсоцијалистическия период

ISBN 978-86-7587-047-0

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 25

Cultural parallels

Everyday Culture in the Post-Socialist Period

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor:
Zorica Divac

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Eleftherios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at meeting of the Department of Social Sciences SASA, September 2008.

BELGRADE 2008

ISBN 978-86-7587-047-0

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 25

Културне паралеле

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду

Културни паралели

Всекидневната култура в постсоциалистическия период

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Зорица Дивац

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хејден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној септембра 2008. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2008

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић
др Биљана Сикимић

Лектори:
Софија Милорадовић
Биљана Сикимић

Превод:
Јелена Чворовић
Биљана Сикимић
Петко Христов

Коректори:
Марија Ђокић
Биљана Миленковић Вуковић

Техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Корице:
Ивица Стевић

Фотографије на корицама:
Немања Будисављевић
Документација ЕИ САНУ и
Штампани медији

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са пројеката: 147020, 147021 и 147023, које у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Садржај
Съдържание
Summary

<i>Мирослава Малешеввић, Насилје идентитета</i>	11
<i>Мирослава Малешевич, Насилие на идентичността</i>	32
<i>Miroslava Malešević, The Violence of Identity</i>	33
<i>Љиљана Гавриловић, Супермен у Србији или камење и идентитет</i>	35
<i>Лиљана Гаврилович, Супермен в Сърбия или камъни и идентичност</i>	48
<i>Ljiljana Gavrilović, Superman in Serbia or Stones and Identity</i>	49
<i>Иванка Петрова, Надежди и реалност в процеса на присъединяване към Европейския съюз. Примерът на българските дребни предприемачи</i>	51
<i>Иванка Петрова, Наде и реалност у процесу приступања Бугарске у Европску заједницу. Пример бугарских малих предузетника</i>	65
<i>Ivanka Petrova, Hopes and Reality in the EU Accession Process. The Example of the Bulgarian Petty Entrepreneurs</i>	66
<i>Срђан Радовић, Окцидентализам у Србији. Поједине карактеристике културне концептуализације у периоду транзиције</i>	69
<i>Срджан Радович, Оксидентализмът (западничеството) в Сърбия. Отделни характеристики на културната концептуализация в периода на преход</i>	81
<i>Srđan Radović, Occidentalism in Serbia. Certain Characteristics of Cultural Conceptualization in Transitional Period</i>	82
<i>Иван Ђорђевић, Утеривање патриотизма. Антрополошка анализа конструисања култа кошаркашке репрезентације Србије у спорској штампи</i>	85
<i>Иван Ђордџевич, „Вкарването“ на патриотизъм. Антрополошки анализ на конструирането на „култа“ към националният баскетболен отбор на Сърбия в спортната преса</i>	95
<i>Ivan Đorđević, Imposing Patriotism. Anthropological Analysis of Constructing the “Cult” of Basketball Team of Serbia in the Sport Press</i>	96
<i>Ана Лулева, Мъжественостите на прехода. Криза или преоткриване на патриархата</i>	97

<i>Ана Лулева</i> , Мушкост транзиције. Криза или поновно откривање патријархата	111
<i>Anna Louleva</i> , Masculinities in the Time of Transformation. Crisis or Re-Invention of the Patriarchy	111
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> , Музички спектакл у излогу политике и производња опчињености	115
<i>Мирослава Лукич-Крџтанович</i> , Музикалният спектакъл между политическата витрина и формирането на обсеся	127
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Musical Spectacle in the Show Window of Politics and the Products of Fascination	128
<i>Маријана Митровић</i> , Агенти спектакла. Политике тела у турбо-фолку	129
<i>Марияна Митрович</i> , Агентите на спектакъла. Политика на тялото в турбо-фолка	144
<i>Marijana Mitrović</i> , Agents of Spectacle. Body Politics in Turbo-folk	145
<i>Александра Павићевић</i> , „Света смрт“ Слободана Милошевића. Антрополошки есеј	147
<i>Александра Павичевич</i> , „Святата смърт“ на Слободан Милошевич. Антрополошко есе	156
<i>Aleksandra Pavićević</i> , “Sacred Death” of Slobodan Milošević. Anthropological Essay	157
<i>Марта Стојић</i> , Од фабрике бицикала до социјалног центра. Фабрика „РОГ“, Љубљана – експеримент друштвених односа	159
<i>Марта Стоич</i> , От фабриката за велосипеди до социалният център. Фабрика “РОГ”, Любляна – експеримент за обществени отношения	174
<i>Marta Stojić</i> , From the Bicycle Factory to the Social Center. Factory “ROG”, Ljubljana – the Experiment on Social Relations	175
<i>Зорица Дивац</i> , Породични живот и „европско“ радно време	177
<i>Зорица Дивац</i> , Семейен живот и “европейско” работно време	187
<i>Zorica Divac</i> , Family Life and “European“ Working Hours	188
<i>Станка Янева</i> , Кодове на идентичност в една смесена сватба	191
<i>Станка Янева</i> , Идентитетски кодови у мешовитом венчању	203
<i>Stanka Yaneva</i> , Identity Codes in a Mixed Marriage	204
<i>Галин Георгиев</i> , Песената традиция като форма на културна памет и идентичност. По материали от българската общност в Украйна	205

<i>Галин Георгиев</i> , Традиција песме као форма културног сећања и идентитета. На грађи бугарске заједнице у Украјини	221
<i>Galın Georgiev</i> , The Singing Tradition as a Form of Cultural Memory and Identity. On Materials from the Bulgarian Community in the Ukraine	221
<i>Ивица Тодоровић</i> , Проблематика реконструкције јединствене системске основе културних феномена – осврт на истраживања и аналитичке могућности	225
<i>Ивица Тодорович</i> , Проблематиката за реконструкцијата на общата системна основа на културните феномени. Кратък преглед на изследвајата и на възможностите за анализ	241
<i>Ivica Todorović</i> , The Problem of Reconstruction of Uniform System Basis of Cultural Phenomena. Summarized Turn to the Researches and Analytical Possibilities	242
<i>Весна Трифуновић</i> , Технике хумора и теорија о социјалним типовима. Теоријско методолошки оквир за анализу вицева као хумористичког фолклорног материјала	243
<i>Весна Трифунович</i> , Техниките на хумора и теоријата за социјалните типове. Теоретично-методологична рамка за анализ на вицовете като хумористичен фолклорен материал	258
<i>Vesna Trifunović</i> , Humor Techniques and Theory of Social Types. Theoretical and Methodological Framework for Joke Analysis as Humoristic Folklore Material	259

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ

Београд

„Света смрт“ Слободана Милошевића Антрополошки есеј*

Опште је позната и мање-више елаборирана чињеница да савремено друштво карактерише потискивање идеје, свести и говора о смрти. Недостатак конструктивне спознаје ове животне неминовности манифестује се и посредно и непосредно у друштвеној свакодневици – од намерног избегавања свега што на смрт подсећа и што оживљава њено присуство до (не)свесног и (не)добровољног утапања у „индустрију заборављања/забаве“, која је (између осталих) и узрок и последица *неопремљености* модерног човека да размишља о сопственом „одласку“. Спремност и начини суочавања са смрћу блиских особа остају тако питање личне умешности појединца, која се углавном опет своди на различите механизме бекства и заборављања. Он често прибегава различитим традицијско-религијским обрасцима понашања, који опстају и остају нераздвојиво везани за смрт, без обзира на степен секуларизованости друштва, као и самог појединца који им прибегава. На колективном нивоу, то затомљено и *неуक्रоћено* „сећање на смрт“ избија на површину кроз појаву *митоманије* и различитих врста и нивоа идолатрије, а посебно постаје читљиво у ситуацијама када је друштво/група директно погођено/погођена смрћу важне личности. Тако је у последњих тридесетак година на испраћајима, и око њих, више или мање историјских личности провејавала симболика *фараона, српских синова, народних хероја и прогнаних мученика*.

У раду ћу се осврнути на смрт Слободана Милошевића и на различите догађаје, односно – на јавни говор и симболику која је пратила његов испраћај, те на улогу медија – најпре у креирању, а затим и у нестајању митских представа о животу и смрти бившег председника Југославије.

---

* Рад је резултат истраживања на пројекту бр. 147021: *Антрополошка испитивања комуникације у савременој Србији*, који у целини финансира МНТР РС.

Дефиниција мита као свете приче, истините за оне који у њу верују, опстаје и у секуларизованом друштву, додуше са нешто измењеним садржајем појма сакралног, али са истим или сличним значењима и испољавањима.¹ Није ми намера да се овде бавим поређењем тзв. традиционалних и модерних митова, мада верујем да би то био занимљив истраживачки подухват. Циљ ми је да се позабавим анализом једног догађаја из наше недавне историје – догађаја који је на колективном нивоу довео до својеврсног сусрета, сажимања и скоро незапамћеног експлицирања амбивалентних сфера и садржаја, које су, очигледно стално, али у латентној и нешто „разблаженој“ форми присутне у нашој свакодневици. Ради се о, како је у наслову већ наговештено, смрти бившег председника једне од бивших Југославија, Слободана Милошевића, догађају који је као у неком сублимираном епу, на позорницу србијанске свакодневице (и политичке и сваке друге) извео митске јунаке, бајковите мотиве, силе добра и зла, који су затим, одевени што у паганске, што у хришћанске симболе и метафоре, боравили у сваком кутку јавног (и приватног) – и вербалног, и мисаоног, и физичког простора. Представа је трајала симболичних седам дана, када су актери изненадном медијском тишином препуштени јавном заборау. У светлу стања трајне подвојености, у којој грађани Србије живе већ дуже време, мултивалентност овог феномена и не представља посебну занимљивост. Оно, међутим, што га издваја од осталих јесте чињеница да се ради о смрти, односно о догађају који је својим метафизичким набојем успео да доведе у питање редовно функционисање једног секуларизованог друштвеног система.

Кључне речи:

смрт, Слободан Милошевић, митоманија, медији

Светост смрти је искуство обично доступно само малом броју људи, онима који су били у најближој вези са покојником. Они који у њој учествују привилеговани су на изврстан начин и у третману који им као ожалошћенима припада од стране шире заједнице, али и „допуштењем“ да буду део једне другачије реалности, у којој је дозвољено интензивно промишљање и доживљавање бола, страха, патње и узвишености. Барем за одређени период времена. Шта се, међутим, дешава када то искуство постане искуство масе и када „ожалошћена породица“ броји на стотине хиљада људи?!

Хронологија догађаја која је за мене почела једним телефонским позивом

11. март 2006.

Да је Слободан Милошевић умро, сазнала сам на улици, испред зграде у којој живим и коју сам напустила само неколико минута пре него што ми је

¹ О светости у секуларном контексту види: М. Малешевић, *Прилог типологији ритуала прелаза*, Расковник 39, Београд 1984, 39-51.

завонио мобилни телефон. Мој супруг, иначе у потпуности аполитична, али веома *телевизична* особа, јавио ми је, видно (чујно) узбуђен, овај хот њуз. Иако сам и сама поприлично незаинтересована за политику, или управо због тога, прва емоција била ми је сажаљење. Умрети прогнан и сам, у затвору, није кончина која би се могла пожелети било коме. С друге стране, сећање на извесно негативну улогу коју је покојник имао у новијој српској историји донекле је скрнавило моју емпатију. У наредних неколико дана испоставило се да је амбивалентан однос према догађају и његовом главном актеру био главна карактеристика и јавног мњења и говора медија, па чак и ставова неких светских политичара, не баш наклоњених лику и делу упокојеног.²

Но, вратимо се на место где ме је затекао позив: слабо прометна улица на периферији града већ је увелико, што са прозора и балкона, што око локалних продавница и пијаце, распредала о догађају: *Сигурно су га убили. Знали су да не могу да га осуде, па су га убили... Убили га, било им скупо да му суде... Отровали су га, превише је знао...* Већ тада ми је постало јасно да су разговори и коментари који су се могли чути са свих страна најављивали рађање новог мученика савременог српског поднебесја. Међутим, овај догађај је био најављен још много раније. Наиме, 2001. године, када је Слободан Милошевић ухапшен и одведен у притвор Хашког трибунала, на интернет страницама новина *Српска дијаспора* објављен је текст под насловом *О судбини српских владара*.³ У њему историчар Бојан Димитријевић, коментаришући догађај заточења бившег председника српске државе, прави паралеле са прогнаним, убијеним и жртвованим владарима, којих је у српској историји био немали број. Иако се аутор текста осврће на судбину кнежева и краљева из династија Обреновић и Карађорђевић, крајње асоцијативна реторика овог написа преноси читаоца у златно доба српске историје (које се завршава Косовском битком), у коме је страдање за „више циљеве“, као и насилна смрт појединих владара, представљало меру њихове посмртне славе – и земаљске и небеске.⁴

Но осим мита о насилној, дакле, мученичкој смрти, који је иначе током наредних неколико дана био солидно поткрепљен и медијским „за и против“ спекулацијама, тог првог дана ове својеврсне епопеје, и то на истом месту на коме је и започео мој дневник догађања, дакле на улици, чула сам и за још једну могућност – наиме, да *Слоба уопште није умро. Пустили су га – објашњавао је комшија комшији – да оде у Русију, а они ће да сахране празан ковчег!* Сличну претпоставку чула сам и у вези са смрћу Жељка Ражњатовића Аркана, у једном селу у околини Београда, где је неколицина мојих саговорника била убеђена да је Аркан у ствари жив и да наставља да *дела* из

² М. Стојановић, *Од обожавања до анатеме*, Политика 12. март 2007, 5.

³ *Bojan Dimitrijević, istoričar, O sudbini srpskih vladara*, <http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?>

⁴ О животу светог Јована Владимира, светог Стефана Дечанског, светог кнеза Лазара види у: Слободан Милеуснић, *Свети Срби*, Крагујевац 1989, 10, 84, 108.

потаје. Ни тада, а ни сада нисам могла да се отмам утиску да на „броду“ наше савремене приче још увек путује бесмртни Марко Краљевић, који је, иако много пута током свог тристогодишњег живота на смрт рањаван, успевао да злочинце приведе казни, а правду – онима који су је вазда били жедни.⁵ Са друге стране, међутим, наметало ми се једно прилично опсесивно питање. Наиме, зашто се на испраћајима јавних личности мимоход никада не одиграва око отвореног ковчега? Зашто и на који начин се у овим ситуацијама врши селекција традиционалних модела и образаца размишљања и понашања? Да ли затворени ковчег одсликава колективну меру подношљивости присуства смрти, или је ковчег затворен зато што је у овим ситуацијама смрт сасвим споредна ствар?

А можда у ковчегу стварно и нема никога?

Период од 11. до 15. марта,

када је покојник стигао у Београд, обележила су четири битна питања. О првом, односно о калкулацијама у вези са начином на који је Милошевић умро већ смо довољно рекли, мада се у вези са одговором на ово питање десила још једна занимљива ствар. Наиме, на сцену су ступили, захваљујући ТВ серијама, све популарнији демистификатори умирања, заправо форензичари, који су, да би се утврдио узрок смрти, извадили покојниково срце.⁶ Без обзира на његову суштински прозаичну природу, овај поступак је иницирао нови низ архетипских представа, које су неодољиво подсећале на раширене мотиве бајки, у којима се изгубљени, извађени или украдени извори јуначке снаге – срце, душа, коса, очи, налазе сакривени у неком мистичном простору – на дну дубоке воде, у забрањеној просторији, подруму и сл.⁷ Овоме је допринела и чињеница да, упркос посвећеничком настојању да донесу и пренесу што спектакуларније (у овом случају – што морбидније) детаље у вези са догађајем, медији дуго нису одговарали на следеће питање: шта ће се десити са извађеним органом након медицинске анализе. Друго питање се односило на начин на који ће бивши државник бити испраћен, а треће – на место на које ће бити испраћен. Иако се чинило да је митолошки фундус већ добрано истрошен, испоставило се да је он добио нови замах управо у вези са овим проблемима. Да ли је покојник био цар или слуга, господар или просјак, државник или злочинац – то је било питање на које су били позвани да одговоре његови поклоници, а још више политички противници, у чијим је рукама била одлука о начину и месту сахране

---

⁵ О смрти овог епског јунака види у: *Марко Краљевић и Мина од Костура*, у: Антологија народних јуначких песама, прир. Војислав Ђурић, Београд 1977, 298-306. В. и Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, 253, под *Краљевић Марко*.

⁶ *Miloševićovo srce u Moskvi*, *Vesti*, petak 17. mart 2006, 5.

⁷ Види, на пример: *Баиш Челик*, Српске народне бајке, Креативни центар, Београд, 17-37; О мотиву извађеног срца види још и: *Изједен овчар*, Вук Караџић, Српске народне песме, Просвета, Београд 1969, 157 (песма 237).

Слободана Милошевића. Потоњи су, логично, одбијали сваку могућност испраћаја на државном нивоу, као и сахрану на „посебним“ местима, која би својом посебношћу потврдила позитиван идентитет покојника.⁸ Наиме, међу опцијама за место испраћаја нашле су се просторије СПС-а на Студентском тргу, Савезна скупштина, Сава центар, шатор и Музеј револуције.⁹ Прве су се вероватно испоставиле као сувише скромне да би одговарале величини догађаја, друге су опет остале недоступне јер се актуелна политичка врхушка томе оштро успротивила (простор Савезне скупштине показао се као превише бременит историјским асоцијацијама и симболиком, да би се дозволило његово рабљење од стране презрених и прогнаних). У Сава центру се тих дана дешавао сајам вина, а шатор би вероватно превише подсећао на Гучу, што би за овај српски бренд фестивал била крајње негативна асоцијација. Иако је и управа Музеја револуције испрва одбила да буде домаћин овог бизарног банкета, мимоход се ипак одржао под кровом ове институције.¹⁰ Она је, очигледно, као музеј, дакле као место где се, по увреженом схватању, излажу „предмети“ ван употребе, ствари прошлих времена и минулих идеја, понајвише одговарала контексту којим је требало утишати заглушујућу буку митских утвара које су већ данима опседале државу.

Потреба за трајним прогонством Слободана Милошевића постала је очигледна и у вези са одређивањем места његовог вечног пребивалишта.¹¹ Калкулације на ову тему, које су се кретале од Москве, као могућег решења, па преко Алеје великана на београдском Новом гробљу, до Гробља ослободилаца Београда, указале су недвосмислено само на једну чињеницу: не постоји адекватно гробље на коме би овај бивши поличар био сахрањен. Москва би значила разрешење тренутне одговорности које су власти имале у вези са одлуком, али је у том случају, како је у Политици прокоментарисао Драгољуб Жарковић, главни уредник недељника „Време“, постојала опасност да Слоба никада не умре.¹² И заиста, присуствовање нечијој сахрани ипак обезбеђује већу дозу сигурности не само у смрт дотичне особе, него и у постојање смрти уопште. Алеја великана, као и Гробље ослободилаца, свакако нису долазили у обзир, јер су и ова места својом „светошћу“ могла да допринесу „активном“ загробном животу покојника. Иако је ово требало да укаже на његову непожељност која се протезала и на свет мртвих и која би у том смислу могла да истакне у први план његов затворенички (преступнички)

⁸ Д. Спаловић, *Богдановић: Није заслужни грађанин*, Политика, уторак 14. март 2006, 2; М. Чекеревац, *Лабус: Против државне сахране*, Политика, уторак 14. март 2006, 2; *Само грађанска сахрана*, Политика, 15. март 2006, 7.

⁹ *Боље у музеју него у шатору*, Политика, петак 17. март 2006, 7.

¹⁰ *Милошевић (не)може у музеј*, Новости, четвртак 16. март, 2006, 12; *Ковчег у Музеју револуције*, Политика, четвртак 16. март, 2006, 7.

¹¹ *Сахрана можда у Москви*, Политика, недеља 12. март 2006, 3; Драгана Матовић, *Милошевићев последњи удар на владу*, Политика, уторак 14. март, 1-2; *Sloba među partizanima*, Kurir, 14. mart 2006. – <http://www.kurir-ifo.co/arhiva/2006>

¹² Драгољуб Жарковић, *148 сати сахране*, Политика, петак, 17. март 2006, 6.

идентитет (знамо, уосталом, да је у српској традицији био раширен обичај да се самоубице, разбојници и преступници разних врста сахрањују изван сеоских гробала), дешавало се нешто сасвим супротно. Наиме, асоцијација је овог пута продрла у хришћански контекст, који обилује примерима светитеља сахрањених, после прогона и мучења, на тајним местима – често и у двориштима кућа тајних хришћана давних времена. Пронађено решење ујединило је у себи елементе паганско-тотемистичких култова, традиционалних и ранохришћанских образаца: Слободан Милошевић биће сахрањен у дворишту породичне куће, у Пожаревцу, под дрветом које је волео.¹³

Четврто питање, да ли ће Мирјана Марковић присуствовати погребу свога мужа, решено је практично тек на дан сахране. До тада, оно је интензивно указивало на потребу за инверзијом реалности (што обреди прелаза, по дефиницији, и јесу), јер је велики део јавности очекивао укидање потернице и аболицацију бивше председнице ЈУЛ-а.¹⁴

15. март 2006.

Ковчег са телом Слободана Милошевића стиже авионом у Београд. Прецизније говорећи, у Београд су стигла три ковчега, направљена од различитих врста дрвета и метала, смештена један у други.¹⁵ Представу познатог лајт мотива многих бајки, наиме – троструког ковчежића (односно вишеструког омотача душе) у коме се крије овакав или онакав извор светости, кваре само најлонска врећа и велике количине селотејпа којима је пошиљка обмотана.¹⁶ Свог „вечног председника“ дочекали су најближи партијски другови, који су – прибегавајући експлицитним хришћанским манирима – што целивом, што крштењем, па и преклоњем колена, изразили своја, ваљда, најдубља осећања.¹⁷ Покојник је са аеродрома пребачен у мртвачницу при болници Св. Саве, по новинским изворима опет једине која је хтела да прими овог спорног госта. Бдења око њега није било, бар колико нам је познато.

---

¹³ J. Jevremović, *Mauzolej u dvorištu porodične kuće*, Glas Javnosti, четвртак 16. март 2006, 2-3; D. Novković, *Pod lipom*, Vesti, 16. март 2006, 2.

¹⁴ М. Дерикоњић, *Мира може у Србију, али да преда пасош*, Политика, среда 15. март 2006, 7; *Тадић неће аболитрати Мирјану Марковић*, Политика, понедељак 13. март 2006, 2; М. Дерикоњић, *Мира Марковић без потернице*, Политика, уторак 14. март 2006, 4.

¹⁵ *Vratio se*, Kurir, 16. март 2006, 3.

¹⁶ J. Jevremović, 2.

¹⁷ Види фотографију на насловној страни Новости, четвртак 16. март 2006; Александар Апостоловски, *Последњи митинг*, Политика, четвртак 16. март 2006, 7; П. Васиљевић, *Међу својима, без својих*, Новости, четвртак 16. март 2006, 12.

16. март 2006.

Мртвачки сандук изложен је у Музеју револуције на Дедињу. Покривен је српском тробојком, али без грба¹⁸ и било каквих других симбола, а испред њега се налази стилизована дрвена пирамида, односно обелиск који се на сахранама атеиста користи уместо крста и на коме су уписани име и презиме покојника, година његовог рођења и смрти. Опет, без било каквих симбола – без петокраке, без крста. То уосталом и одговара Милошевићевом животном опредељењу и идентитету: Србин, социјалиста и атеиста. Оно што никако није одговарало том опису било је велико присуство хришћанских симбола у понашању оних који су му у мимоходу одавали почасти, као и инсистирање на томе да покојник буде испраћен уз црквено опело.¹⁹ Оно је, међутим, вероватно требало да послужи као потпора друштвено пожељног имица Милошевићевих политичких наследника, тако да за тему овог рада, није посебно битно. Као што је познато, опело до краја није обављено, а представници СПЦ-а, који су се поводом спекулација на ту тему оглашавали у медијима, објашњавали су да црква није добила званичан позив да учествује у испраћају.²⁰

18. март 2006. Пожаревац

Дан жалости пао је у суботу. Дакле у суботу, која се и у народном схватању и у учењу православне цркве повезује са мртвима, посмртни остаци Слободана Милошевића превезени су у Пожаревац, односно у двориште куће породице Милошевић-Марковић, која је изабрана да буде и њихов „вечни дом“.²¹ Сахрана је прошла уобичајеним током, уз доста говора, кукања, тужења и величања покојника. Присуствовали су јој бројни новинари из иностранства, али ниједна домаћа телевизија није преносила ток догађања. Од оних који нису присуствовали, најзначајнији су вероватно били Мира Марковић и Марко Милошевић, иако је њихов долазак најављиван, али су се они од оца и мужа опростили писмима која су јавно прочитана.²² Не би било необично да је неко од политичара или присталица СПС-а одржао говор онаквог садржаја какав се нашао у писму Марка Милошевића. Међутим, позивање на „свету српску земљу“, „свету“ очеву погибију и поређење са „највећим српским мучеником кнезом Лазаром“ од стране некога ко је одгајан у атеистичком и извесно секуларном духу било је изненађујуће. Барем за

---

¹⁸ У то време је већ био у употреби државни грб који садржи јасне монархистичке и хришћанске симболе.

¹⁹ *Опело за Милошевића*, Политика, среда 15. март 2006, 7.

²⁰ М. Пешић, *Захтев за опело није стигао у СПЦ*, Политика, среда 15. март 2006, 7.

²¹ Да ће бити њихов, сазнаје се из опроштајног писма Мире Марковић, у коме она обећава да ће се придружити свом мужу када за то дође време. Драгана Матовић, *Погреб без породице*, Политика, недеља 19. март 2006, 3. *Povratak*, Kurir, <http://www.kurir-info.co/arhiva/2006>

²² *Исто*.

мене. Да ли је ово писмо представљало својеврстан кредит за евентуални будући повратак стигматизованог *царевог сина*?

Ковчег са телом је, уз звуке руских балада, спуштен у земљу у 18 часова, када је већ увелико пала ноћ, дакле – касније него што је то уобичајено када је сахрањивање у питању.²³ Поред њега је смештена и *чаробна кутија* са срцем Слободана Милошевића. Гроб испод липе, иначе светог дрвета словенске митологије, убрзо је остао у тишини.²⁴

У сенци овог бучног, седмодневног, метафизичког, или – како су га неки новинари окарактерисали – *некрофилског* спектакла, остало је обележаваће трогодишњице убиства Зорана Ђинђића, коме је 13. марта присуствовао упадљиво мали број људи. У сенци су остала и подсећања на директне жртве владавине и политике Слободана Милошевића. У сенци је био и скандал са избором за песму Евровизије.²⁵ Урлик (Баш Челикове) смрти надјачао је гласове „обичних“ живота.

Размишљања

Иако је његово посмртно умирање трајало интензивних седам дана, током којих су ожалостњени клицали: „Жив је Слоба, умро није...“, Слоба је ипак умро. Бар за сада. Догађаји око његове смрти, међутим, иницирају и данас (бар) два битна и општа питања. Једно је у вези са значењем и, условно речено, садржином смрти познатих личности, а друго је у вези са извором, правцем и начином конструисања митских образаца до којих у овим ситуацијама долази.

Смрт и сахрана Слободана Милошевића нису били први спектакл те врсте на овим просторима. Само у последњих двадесетак година имали смо „привилегију“ да преживимо, посматрамо и изблиза изанализирамо три таква случаја: смрт Јосипа Броза, 1980. године, смрт Зорана Ђинђића, 2003. године, и смрт Слободана Милошевића, 2006. године. Сва три догађаја дешавала су се у време својеврсних транзиционих кретања у Србији, а и сами су представљали „транзиције у малом“.

Уосталом, ако се термин *транзиција* схвати и ван његовог уско примењеног одређења, које подразумева прелаз из социјализма у несоцијализам, односно, ако се схвати као сваки прелаз друштва из једне у другу друштвено-политичко-културолошку ситуацију, схватићемо да се читав јужнословенски регион налазио у стању интензивних транзиција током последњих педесет година. Чини ми се, ипак, да постоји и један аспект ове

---

²³ Драган Матовић, *Погреб без породице*, Политика, недеља 19. март 2006, 3; *Политичка промоција*, Политика, понедељак 20. март 2006, 7.

²⁴ *Sahrana u dvorištu – iznuđeno rešenje*, Vesti, петак 17. март 2006, 5.

²⁵ Д. Телесковић, *Живе Зоранове идеје*, Политика, понедељак 13. март 2006, 1,7; *Србија повукла гласове*, Политика, понедељак 13. март 2006, 1, 13; Љ. Сталетовић, *Трагедијом обележио наше животе*, Глас, четвртак 16. март 2006, 4.

транзиторности који је био заједнички именоватељ. То је, наиме, прелаз, трансформација из друштва које је битно одређено религијом и вером у секуларани друштвени миље (са, до данас, неизвесним исходом, при чему неизвесност не мења ни чињеница реактуелизације религије током последњих петнаестак година, јер овај процес карактерише појављивање опет посебних врста религиозности, које су често ближе секуларном него светом одношењу према вери).²⁶ Опште је позната и мање-више елаборирана чињеница да потоњи (секуларни друштвени миље) карактерише потискивање идеје, свести и говора о смрти, те да се модерно друштво на извесан начин јавља као „друштво без смрти“. Пролажење кроз сталне и нове транзиције унутар таквог контекста значи стално и свакодневно суочавање са несигурношћу, страхом, болом, патњом и, у крајњем, са самом смрћу, без располагања адекватним „вентилима“ којима би се ова осећања каналисала. У оваквој ситуацији, смрт јавних, познатих и „великих“ личности представља својеврсну колективну катарзу, која даје легитимитет испољавању затомљених емоција. Грађење „светог лика“, при томе, даје наду у задовољење превасходно земаљске правде, а не толико у достизање „небеских висина“, како би се могло на први поглед закључити.

Да сама нисам присуствовала почетним фазама ове митоманске приче, била бих склона да прихватим површну оцену да је улога медија и у конструисању мита, као и у његовом гашењу, била пресудна. Но, иако је понашање медија било битно када је у питању контрола неукроћених, понајвише политичких емоција, цео ток догађаја је за мене био фасцинантан пример стихијског формирања „свете приче“, која се ширила од твораца – обичних људи, грађана – према колективном (не и свеобухватном) бићу нације. Митски обрасци били су ти који су формирали медијску слику, а не обрнуто, па чак и ако је у неком тренутку дошло до замене улога, медијска слика је формирана од реално постојећих, а не од измишљених архетипских представа.

Феномени означени терминима које сам управо употребила углавном измичу и интересовању савремене антропологије и могућности позитивне провере. Ипак, догађаји око смрти и сахране Слободана Милошевића сугеришу нам да би требало да будемо приправни на још бројна, неконтролисана отварања Пандориних и других *зачараних ковчежића* ирационалног и метафизичког садржаја. Изузев што упућују на недостатности постојећих система вредности, они указују и на нужност сагледавања људске културе у њеној вишедимензионалности, макар она била и мање опипљиве природе.

---

²⁶ Ово, уосталом, није ничија регионална специфичност, већ глобална одлика цивилизацијских кретања, која су почела још много пре периода интензивне секуларизације карактеристичне за другу половину 20. века.

Александра Павичевич

„Святата смърт“ на Слободан Милошевич Антрополошко есе

Общоизвестен е повече или помалко уточненият факт, че съвременното общество се характеризира с потискане на идеята, съзнанието и приказването за смъртта. Липсата на конструктивно познание за тази житейска неизбежност се демонстрира и заобиколно, и непосредствено в общественото всекидневие – от нарочното избягване на всичко, което подсеща за смъртта и съживява нейното присъствие, до не/съзнателното и не/доброволно потъване в „индустрията за забрава/забава“, която е (между другите) и причина, и последица от неподготвеността на модерния човек да разсъждава за своето „отпътуване“. Готвеността и начините да се изправиш пред лицето на смъртта на близък човек си остава въпрос на лично умение на всеки човек, което пак се свежда главно до различни механизми за бягство и забрава. Индивидът често прибегва до различни традиционно-религиозни образци на поведение, просъществували и оставащи неотделимо свързани със смъртта, без оглед на степента на секуларизация както на обществото, така и на самият индивид, който прибегва до тях. На колективно равнище това затаено и неукротено „сещане за смъртта“ избива на повърхността чрез проявите на митомания и на различни начини и равнища на идолотворение; това става особено видимо в ситуацията, когато обществото/групата е спо-летяно от смъртта на важна личност. Така през последните тридесет години на и около изпращането в смъртта на исторически и не толкова важни личности беше навявана символиката на фараона, на сръбските синове, на народните герои и прогонените мъченици.

Ключови думи:

смърт, Слободан
Милошевич,
митомания, меди

В настоящата работа ще се обърна към смъртта на Слободан Милошевич и на различните събития като публичните речи и символиката, съпровождащи неговото изпращане, както и на ролята на медиите найнапред за създаването, а после и за изчезването на митичните представи за живота и смъртта на бившия югославски президент.

Aleksandra Pavićević

“Sacred Death” of Slobodan Milošević

Anthropological Essay

The *Sanctity* of death is an experience usually accessible only to small number of people, exclusively to those who had close relation to the deceased. People who participate death are privileged, on one hand because being bereaved they get the attention from the wider community, and on the other hand because they receive “permission” to become a part of a different reality, which allows intensive contemplation and experience of pain, fear, suffering and sublimity. At least for a certain period of time. But, what happens when this experience becomes the experience of mass and when “bereaved family” consists of hundred thousands people?! In the last thirty years Serbia has been the stage of such occasions several times; its citizens set off to “eternal rest” several persons whose life, in this way or another, left a deep trace on the pages of local (but not only local) cultural history.

Key words:

death, Slobodan Milošević, mythomania, media

A paper represents the analysis of death of the ex-president of one of the ex-Yugoslav countries – Slobodan Milošević. This event, as if in some sublime epos, brought to the stage of Serbian everyday life (both political as well as any other one) mythical heroes, fairytale motives, powers of good and evil, which clothed either in pagan or in Christian symbols and metaphors, stayed in each corner of public (and private) – verbal, reflective and physical surroundings. This show lasted for symbolic seven days. After that period, its participants suddenly fallen into oblivion. Confusion concerning the way and place of send-off and funeral of Slobodan Milošević was the problem of the authorities and all other people who were in any other way concerned by death, which resulted in disorientation of the Serbian society in general.

In the light of the state of the constant split in which citizens of Serbia live for a longer period, the multivalence of this phenomenon does not represent something very unusual and interesting by itself. However, the thing that singles out this phenomenon among other events is the fact it goes about a death, i.e. about the event which succeeded to disturb regular functioning of a secular society with its metaphysical dimension.

Death and funeral of Slodan Milošević were not the first spectacle of the kind in this area. Only during the last twenty years we were “privileged” to have, observe and analyze from near three such cases: a death of Josip Broz in 1980, a death of Zoran Djindjić in 2003 and a death of Slobodan Milošević in 2006. All

three events happened during specific transitional movements in Serbia, and represented “small transitions”.

After all, if we understand the term *transition* out of its narrow meaning that refers to transition from socialism to neosocialism, i.e. if we understand it as any transition of society from one socio-politic-cultural context, we will realize that complete ex-Yugoslav region has been in the state of intensive transitions for last fifty years. However, it seems to me that there is at least one aspect of these intensive transitions that has been common to all. It is the transition and transformation from the society that used to be defined by religion and faith into secular social milieu (in spite of the reactualization of religion during the last fifteen years, we are still uncertain about the consequences, because this process is characteristic for appearing of specific types of religiousness that are often closer to secular than sacred attitude to religion). It is a common notion, which is more or less elaborated, that the later one (secular social milieu) is characteristic for suppression of ideas, consciousness and talks about death and that modern society appears in a way as a “society without death”. Passing through constant and new transitions in this context means constant and everyday confrontation with insecurity, fear, pain, suffering and finally with death without having “canals” through which these feelings might be canalised. In such situation, a death of public, famous and important person represents a specific collective catharsis, which gives legitimacy for expression of suppressed emotions. Construction of the “sacred image” gives hope for earthly justice to be satisfied, and not for reaching “heavenly heights” as it might seem at the first sight.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497.11)(082)

39(497.11)(082)

316.4(497.11)(082)

316.7(497.2)(082)

39(497.2)(082)

316.4(497.2)(082)

КУЛТУРНЕ паралеле : свакодневна култура у
постсоцијалистичком периоду = Културни паралели :
всекидневната култура в постсоцијалистическия период /
уредник Зорица Дивац. - Београд : Етнографски
институт САНУ, 2008 (Београд : Академска издања). -
259 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 см. - (Зборник /
САНУ, Етнографски институт ; 25)

Радови на срп., буг. и енгл. језику. - Тираж 500. -
Резимеи на буг., енгл. и срп. језику уз сваки рад. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7587-047-0

1. Уп. ств. насл. 2. Дивац Зорица [уредник]

а) Културни идентитет - Србија - Зборници

б) Културни идентитет - Бугарска - Зборници

с) Свакодневни живот - Етнографска истраживања -

Србија - Зборници д) Свакодневни живот - Етнографска

истраживања - Бугарска - Зборници е) Друштвене

промене - Културни аспект - Србија – Зборници

ф) Друштвене промене - Културни аспект - Бугарска -

Зборници г) Култура - Транзиција - Србија - Зборници

х) Култура - Транзиција - Бугарска - Зборници

COBIS.SR-ID 150950412